

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MÜSTƏİLLİK TARİXİNDƏN 20 illik yubiley qarşısında

İBRAHİM ƏLİYEV

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

2011-ci il həm də onunla əlamətdardır ki, Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsi və müstəqillik yolunda uğurlu addımlar atmasının 20 ili tamam olur. Tarixi nöqtəyi nəzərdən götürdükdə 20 il elə bir böyük vaxt deyildir. Lakin unutmamaq olmur ki, xalqların tarixində müəyyən zaman kəsikləri çox hallarda onların müddəti ilə deyil, həmin dövrdə cəmiyyətin, ölkənin və onun dövlətinin taleyində oynadığı rolla, özünün fundamental əhəmiyyəti ilə yadda qalır. Ölkələrin, xalqların tarixində elə yüzilliklər olmuşdur ki, həmin dövrdən dəyərli bir şey seçmək mümkün olmur. Lakin elə qısamüddətli hadisələr də olur ki, onlar həmin ölkənin taleyində dönüş məqamı olmaqla dərin iz qoyur. Belə hadisələr, o xalqın tarixində etdiyi köklü dəyişikliyin xarakterinə uyğun olaraq, müsbət və ya mənfi səciyyə daşıyır. Lakin istənilən halda bu dönüş məqamı taleyüklü olmaqla öz dərin izini qoyur və uzunmüddətli təsir gücünə malik olur. Eyni zamanda biz hesab edirik ki, haqqında danışdığımız bu qısamüddətli zaman Azərbaycan Respublikasının uğurlu gələcəyinin başlanğıcıdır.

1991-ci ilin oktyabrında qəbul olunmuş Konstitusiyaya aktı Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsini rəsmiləşdirdi. Sosializm lagerinin, xüsusən onun başlıca qalası olan SSRİ-nin iflası Azərbaycana da öz müstəqilliyini bərpa etməyə, dövlətçiliyini bir daha təsdiq etməyə, sərbəst şəkildə, vasitəçilərsiz dünya dövlətləri ailəsinə daxil olaraq, onun tamhüquqlu üzvü olmağa imkan verdi. Şübhəsiz, bu prosesdə və onun global nəticələrində obyektiv və subyektiv amillərin nisbətinin müəyyən edilməsi çox vacibdir. Bəzi qüvvələr vaxtilə böyük imperiyanın milli əyalətləri vəziyyətində olan ölkələrinin xalqlarının müstəqil dövlət yaratmaları ilə bərişə bilmədiklərindən hadisə və proseslərin qanunauyğunluqlarını şübhə altına almağa, bu dövlətlərin yaranmasının təsadüfi olduğunu iddia edərək, onların müvəqqəti xarakter daşdığını sübut etməyə çalışırlar. Buna görə də milli ictimai elmin qarşısında bu həqiqətləri bir daha əsaslandırmağa böyük ehtiyac vardır.

2011-ci ilin yanvarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 20-ci ildönümü ilə bağlı imzaladığı fərmanla bu gənc dövlətin mövcud olduğu dövrə fundamental baxış nümayiş etdirilir, keçilmiş yola, onun bütün mərhələlərinə, ayrı-ayrı konkret məqamlarına, uğur və nailiyyətlərinə, çətinliklərinə və buraxılmış səhvlərinə, inkişaf perspektivlərinə professional qiymət verilir və gələcək inkişafın istiqamətləri, məqsədləri, hədəfləri müəyyənləşdirilir. Bütövlükdə isə bu sənədin elə ilk cümləsində müstəqilliyin 20 illik tarixinə siyasi qiymət verilir: "2011-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsinin iyirminci ildönümü tamam olur. Bu illər ərzində demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətin qurulması xalqımızın tarixi nailiyyətidir" (1).

Azərbaycan Respublikasının mövcudluğu, onun dünya miqyasında əldə etdiyi mövqe və tutduğu yer Azərbaycan xalqının böyük nailiyyəti olması heç kimdə şübhə doğurmamalıdır. Ümumiyyətlə, xalqların müstəqilliyini təsdiq etməsi, siyasi cəhətdən təşkilatlanaraq öz dövlətlərinə malik olması təsadüfi bir proses deyildir: dövlətlərin yaranması, dünya miqyasında öz yerini tutması dəqiq, möhkəm qanunauyğunluqlar əsasında baş verir və bu prosesdə təsadüflər istisnadır. Hər bir xalq öz dövlətinə malik olmaq üçün öz iradəsini ortaya qoymağı, öz hüquqlarını sübuta yetirməyi bacarmalıdır! Bəzi maraqlı qüvvələr və onların mövqeyindən çıxış edən tədqiqatçılar SSRİ-nin parçalanması nəticəsində müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin yaranmasında onların xalqlarının xidmətlərini inkar etməyə çalışır, bu işin onların iradəsindən asılı olmadan baş verdiyini iddia edirlər. Bu məsələnin üzərində dayanmağa, keçilmiş müstəqillik yoluna nəzər salmağa olan ehtiyac daim hiss olunur. Bu ehtiyac təkcə əsassız iradələrə və haqsız ittihamlara cavab vermək, tarixi saxtalaşdıranların cəhdlərinin qarşısını almaq zərurətindən irəli gəlir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iddiaların, ittihamların, elmi saxtakarlıqların arxasında konkret maraqlar, məkrli məqsədlər dayanır. Bu mənada, həqiqətin aşkar edilməsi, əsassız iddiaların qarşısının alınması ilk baxışda sadə təsir bağışlayan reallıqlar deyil, ölkənin, onun dövlətçiliyinin, dünyada olan maraqlarının təhlükəsizliyi ilə sıx bağlı olan məsələlərdir.

1991-ci ildə böyük Sovet İmperiyasının iflası uğraması onun bütün tarixi boyu keçdiyi tarixi təkamül yolunun məntiqi sonu idi. Hadisələri daha global məkan və zaman nöqtəyi nəzərdən müşahidə etdikdə bu prosesin qanunauyğunluqlarını qabarıq şəkildə izləmək mümkündür. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası hələ 1918-ci ildə əsas qoyulmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin davamçısı və mənəvi varisi kimi tarix səhnəsinə çıxdı. Ölkənin ərazisində müasir Qərb standartlarına uyğun demokratik ruhlu və demokratik quruluşlu dövlət islam dünyasında məhz 1918-ci ildə AXC-nin simasında təzahür etmişdir. Bununla da Azərbaycanda müasir demokratik dövlətçiliyin əsas qoyulmuşdur ki, bu da Azərbaycan xalqının qədim dövlətçilik ənənəsinin və güclü siyasi iradəsinin təzahürü idi. Tarixi keçmişinə ekskursiya edərək, onu qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycanın minilliklərlə ölçülən dövlətçilik tarixi bütün dünya tərəfindən qəbul edilir. Zaman-zaman təcavüzlərə və işğallara məruz qalsa da, hər dəfə özündə güc taparaq öz dövlətçilik ənənəsini qoruyub saxlamış, dövlətini yaşadaraq onu

inkışaf etdirmişdir. Sonuncu dəfə XVIII əsrin II yarısında feodal pərakəndəliyinə məruz qalaraq parçalandığından zəifləmiş və XIX əsrin əvvəllərində təcavüzkar qonşuları olan Rusiya və İran tərəfindən bölüşdürülmüş, dövlət müstəqilliyini itirmişdir. Onun üzərində yaradılmış müstəmləkə rejiminin ağırlığına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı öz dövlətçilik ənənəsini və siyasi iradəsini qoruyub saxlaya bilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində dünyanın çox yerlərində olduğu kimi, Azərbaycanda da geniş vüsət almış milli demokratik hərəkət burada həmin hərəkətin öncülləri olan ziyalı təbəqəsinin formalaşmasına, milli ruhun oyanmasına təkan verdi. Bu da öz növbəsində Birinci Dünya Müharibəsindən sonra yaranmış əlverişli şəraitdə milli dövlətçiliyin bərpa edilməsinə, demokratik dövlətin əsasının qoyulmasına təkan verdi. Bu dövlətin yaranmasında bir tərəfdən ümumdünya miqyasında gedən tendensiyalar rol oynayırdısa, digər tərəfdən xalqın özünün inkışaf səviyyəsi, onun ictimai- iqtisadi, siyasi və mədəni potensialı, mübarizə əzmi özünü büruzə verirdi.

Birinci Dünya Müharibəsi nəticəsində dağılmış imperiyaların yerində xeyli sayda dövlətlər yaransa da, onlardan yalnız deyilən keyfiyyətlərə malik olan dövlətlər yaşamaq iqtidarında olduqlarını sübut edə bildilər. Düzdür, sonradan Rusiya İmperiyası ərazisində yaranmış dövlətlərin əksəriyyəti bu və ya digər formada yeni ad və yeni şüarlar altında imperiyanın davamçısı olan Sovet Rusiyası tərəfindən vahid ərazidə birləşdirilmiş, onların hamısı (Finlandiya istisna olmaqla) öz müstəqilliklərini tam və ya qismən itirmişdilər. Lakin Azərbaycanın o zaman formalaşdığı demokratik dövlət sonradan süquta yetirilərək, formal müstəqil Sovet Azərbaycan SSR-lə əvəz edilsə də, təsirsiz ötürmədi və formal da olsa, dövlətin əsas atributlarını qoruyub saxlaya bildi. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçılar AXC, Azərbaycan SSR və Azərbaycan Respublikasını müasir Azərbaycan demokratik dövlətçiliyinin mərhələləri kimi qiymətləndirirlər (2, s. 5-6).

1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası demokratik dövlətçiliyin bərqərar edilməsi uğrunda gedən uzun və keşməkeşli mübarizənin birinci mərhələsinin yekunu idi. SSRİ-nin bir imperiya olaraq dağılması onun öz inkışafının qanuna uyğunluğundan irəli gəlmişdi. Bu iflas onun bütün inkışafı ilə hazırlanmış, son məqamda isə onun həm mənəvi-ideoloji, həm də sosial-iqtisadi və siyasi cəhətdən iflasına gətirib çıxarmışdır. Düzdür, sosializm ideyasında, xüsusən onun hələ XIX əsrdə marksizm klassikləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış sosializm quruculuğu təlimində humanist ideyalar kifayət qədər çoxdur. Bu ideyalar ictimai inkışafın bütün sahələrini əhatə edir. O cümlədən, imperiya əsarətində yaşayan xalqların azad olması, onların suverenliyinin bərpa edilməsi, azad yaşamaları üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan prinsiplər ön planda dayanır. Marksizm klassiklərinin milli məsələdə mövqeyinin söykəndiyi tezis də bu qəbildəndir. Onların "Kommunist partiyasının manifesti" əsərində ifadə etdikləri ideya-" özgə xalqı istismar edən xalq azad ola bilməz" tezi sonradan kommunistlərin, o cümlədən, Rusiya bolşeviklərinin milli məsələ barəsində platformasında fundamental ideya rolunu oynayırdı. Lakin 1917-ci ildə Rusiyada hakimiyyətə gələn bolşeviklər real praktikada daha çox marksizm ideyalarının daşıyıcıları kimi yox, Rusiya imperiya ənənələrinin davamçıları kimi hərəkət edir, milli məsələdə bəyan etdikləri prinsiplərin tam ziddinə fəaliyyət göstərirdilər. Bolşeviklərin hələ inqilabdan əvvəl marksizm prinsiplərinin əksinə olaraq praktikada qeyri-rus, xüsusən müsəlman əhaliyə münasibətdə nümayiş etdirdikləri mövqə, Azərbaycanın milli demokratik hərəkətinin liderlərindən tutmuş, inqilabi çıxışların sırası iştirakçılara qədər hamının ümumi sosial-demokratik hərəkətə qoşulmasında əngəllər yaradırdı. İlk vaxtlar Rusiya sosial-demokratlarının şüarlarına inanaraq onlarla yaxınlaşmağa meyl edən Azərbaycan demokratları hər dəfə qısamüddətli əməkdaşlıqdan sonra onlardan uzaqlaşmağa məcbur olurdular. Buna misal olaraq, Azərbaycanın qabaqcıl demokratik ziyalılarının "Hümmət" təşkilatında iştirakını, milli ayrışçılıq hallarının aradan qaldırılması məsələsində onların ümidlərinin boşa çıxmasını göstərmək olar.

Rusiya imperiyasında demokratik şüarlarla çıxış edən sosial-demokratların, xüsusən onun radikal qanadı olan bolşeviklərin Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə münasibətdə məkrli mövqeyi 1917-1918-ci illərdə özünü daha qabarıq və açıq-aşkar şəkildə göstərir. Yenicə hakimiyyətə gəlmiş bolşeviklərin Azərbaycanın sərvətlərinə, xüsusən neftinə olan marağı onun sinfi maraqlarını və bəyan etdikləri demokratik dəyərlərə münasibətlərini üstələyir. V. İ. Leninin göstərişlərində Qafqazın və Bakının nəyin bahasına olursa, olsun, ələ keçirilməsinin vacibliyi onların burada yeritdikləri azgün siyasətdə və düşmənçilik mövqeyində ifadə olunurdu. İnkışafın lideri Qafqazda işğalçı sovet qoşunlarına başçılıq edən Smiqlə və Orcanikidzeyə göndərdiyi teleqramda yazırdı: "Neft bizə çox lazımdır, əhali üçün belə bir manifest fikirləşin ki, kim nefti və neft mədənlərini yandırsa və ya korlasa, onu doğrayırıq..." ifadəsi onun əsl simasını qismən görməyə imkan verirdi (3, d.15, l.5). Ermənilərin potensial düşmənçiliyindən maksimum istifadə edilməsi, onların əli ilə Azərbaycanın əhalisinin soyqırımının təşkil edilməsi Vladimir Lenin başda olmaqla Bolşevik partiyası və onun siyasi hakimiyyətinin Rusiya imperiyasından irsən qəbul etdiyi anti-azərbaycan, antimüsəlman siyasətinin əyani təzahürləri idi. Bütün bu əngəllərə və fitnələrə baxmayaraq, Azərbaycanda yüksələn xətlə inkışaf edən milli demokratik hərəkətin qarşısını almaq mümkün olmamışdır və 1918-ci ilin mayında Azərbaycan xalqının mübarizəsi və siyasi iradəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Stepan Şaumyanın 13 aprel 1918-ci ildə Moskvaya göndərdiyi 1918-ci il mart hadisələri haqqında hesabatında üç gün ərzində - 30, 31 mart və 1 apreldə Bakı şəhərində gərgin döyüşlər getdiyini, bu qırğının Sovet Qırmızı Qvardiyaçıları, qırmızı internasional ordu, qırmızı donanma və erməni milli hissələri tərəfindən törədildiyini qeyd edir. O, yazırdı: "Daşnakların milli hissələrinin iştirakı bu vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakteri verdi, lakin biz bundan yayına bilmədik. Biz buna qəsdən getdik " (4, c. 347-348).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşamasına, müstəqil dövlətin tam bərqərar olması və möhkəmlənməsi üçün vacib olan bütün məsələləri axıra kimi həll edə bilməməsinə, nəhayət, son anda Sovet Rusiyasının təcavüzünə məruz qalaraq süquta uğramasına baxmayaraq, onun atdığı addımlar, qurduğu dövlət strukturları, xarici və daxili siyasətdə yeritdiyi ardıcıl və prinsipial xətt onu ən mükəmməl dövlət kimi xarakterizə etməyə imkan verir. Bu keyfiyyətlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təsadüfdən yaranmadığını və tarixin qanunauyğun inkişafının nəticəsi olduğunu əyani şəkildə sübut etmişdir (5, c. 122-126).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1920-ci ildə Sovet Rusiyası tərəfindən süquta yetirilməsi onu tam şəkildə tarix səhnəsindən silə bilmədi. Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənəsinin və müstəqillik əzminin ifadəsi olan AXC iflasa uğradılsa da, bu ənənə və əzmlə hesablaşmağa məcbur oldular. Bolşevik hakimiyyəti Azərbaycanın Rusiya, Ukrayna, Belarusiya kimi Sovet Sosialist Respublikası keyfiyyətində çıxış etməsi ilə barışa bilmirdilər. Onu bu statusdan məhrum etmək üçün müxtəlif planlar qurur, ideyalar irəli sürürdülər. Nəhayət, 1922-ci ildə Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının (ZSFSR) yaradılması oyunu ortalığa atılır. Heç bir sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni əsası olmayan bu qurumun yeganə məqsədi Azərbaycanın müsəlman əhalisinin öz dövlətçiliyinin qoruyub saxlamasına mane olmaq idi. Bunun üçün onlar ZSFSR-i yaratdılar və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası 1922-ci ilin dekabrında yaradılmış SSRİ-yə RSFSR. Ukrayna SSR, Belarusiya SSR-lə eyni hüquqda müttəfiq respublika kimi deyil, ZSFSR-in tərkibində daxil oldu. Lakin sonradan bu vəziyyəti olduğu kimi saxlamaq mümkün olmadı. 1924-cü ildən etibarən müsəlman ərazilərinin siyasi hüquqları qismən bərpa olunmağa başlayır. Nəhayət, 1936-cı ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul edilərkən heç bir qanunvericiliyə və məntiqə əsaslanmayan ZSFSR ləğv edilir və onun tərkibində olan respublikalar, o cümlədən Azərbaycan SSR müttəfiq respublika hüququnda SSRİ-yə daxil olur.

Zaqafqaziya federasiyası haqqında danışarkən onu Qafqazda tarixin müxtəlif zamanlarında aktuallaşan vahid Qafqaz ideyası və onun reallaşması imkanları ilə qarışdırmaq olmaz. ZSFSR formal olaraq Cənubi Qafqaz respublikalarını birləşdirərək onların birliyi görüntüsünü yaradırsa da, əslində onların xalqlarının rifahı və təkamülü naminə güc və imkanları birləşdirmək ideyasından və reallığından uzaq idi, tamamilə fərqli və qərəzli bir məqsədə xidmət edirdi.

Müasir Azərbaycanın 1918-ci ildən bu günümüzdə qədərki tarixində mövcud olmuş dövlətlər ölkənin demokratik dövlətçilik tarixində özünəməxsus yer tutmuş və rol oynamışdır. 1918-1920-ci illər də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqil demokratik dövlətçiliyinin parlaq nümunəsini özündə təcəssüm etdirmişdir. Onun süqutundan sonra müstəqillik itirilsə də, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası müstəqilliyi və xalqın suveren hüquqlarını formal da olsa, özündə qoruyub saxlamışdır. Onun məhv edilməsinə, sıxışdırılaraq aradan çıxarılmasına cəhdlər edilsə də, Azərbaycan SSR-in formal mövcudluğu dövlətçiliyin saxlanması və müəyyən tarixi məqamda bu keyfiyyətin yenidən dirçəlməsində və müstəqil dövlətin bərpa edilməsində mühüm tarixi, siyasi və hüquqi amil funksiyasını yerinə yetirmişdir. Buna görə də, 1991-ci ilin oktyabrın 18-də qəbul edilmiş Konstitusiya aktı yeni bir dövlətin yaranması deyil, 1918-ci ildə yaradılmış və 1920-ci ildə devrilmiş Azərbaycan Respublikasının bərpası faktını təsbit etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası Azərbaycan xalqının bu vaxta qədər davam edən mürəkkəb və ziddiyyətli şəraitdə apardığı ağır mübarizəsinin birinci mərhələsinə yekun vurdu. Bu yolda qarşıya çıxan maneələr, verilən qurbanlar, üzləşilən məhrumiyyətlər bu mübarizənin ağırlığını əyani şəkildə sübut edir. Azərbaycanda azadlığa yönəlmiş xalq hərəkatının qarşısını almaq üçün onun müxtəlif regionlarında separatçı münafişlər təşkil olundu; bu məsələdə xüsusi təcrübəyə malik olan və canfəşanlıq göstərən ermənilərin törətdiyi fitnələr bu günə qədər davam etməkdədir. Əslində, Azərbaycanda müstəqilliyin əldə edilməsi və möhkəmlənməsi dönməndə baş verən bütün münafişlər, 1988-ci ildə Sumqayıtda, 1990-cı ildə Bakıda və rayonlarda törədilmiş qırğınlar, iqtisadi, siyasi, mənəvi təzyiqlər bir məntiqə tabe idi və müxtəlif formalarda Azərbaycanın müstəqilliyinin qarşısını almağa, onun iradəsini qırmağa hədəflənmişdi. Postsovet məkanında imperiya ambisiyalarından əl çəkmək istəməyən qüvvələrin təlqin etdiyi bir fikrin üzərində dayanmaq istərdim. Onlar iddia edirlər ki, keçmiş sovet respublikaları müstəqilliyi təsadüf nəticəsində, heç bir güc tətbiq etmədən asanlıqla əldə etmişlər və bu prosesin qanuni əsası olmadığından bu müstəqilliklər də müvəqqəti xarakter daşıyır (6, s. 78-79; 7, s. 67-72). Bu fikrə münasibətdə onu demək lazımdır ki, Sovet İmperiyasının dağılması və onun ərazisində mövcud olan respublikaların azad olması bir günün məsələsi deyildi və bu yekun Sovet dövlətinin bütün tarixi ərzində, xüsusən onun son onilliklərində hazırlanmışdı. İkincisi, müstəqillik bir çox sovet respublikalarında, o cümlədən, Azərbaycanda xalqın ardıcıl mübarizəsinə verdiyi ağır qurbanlar bahasına başa gəlmişdi. Hətta bu mübarizənin zəif olduğu respublikaların da müstəqilliyinin əsasında həmin mübarizə dayanır. Məhz bu mübarizə Sovet imperiyasının əsaslarını sarsıtdı, nəticədə imperiya çökdü. Bu prosesdə Azərbaycanın rolunu xüsusi qeyd etmək vacibdir. Sovet dövlətinin əsl simasını büruzə verməsi və qəti olaraq yaşamağa qadir olmadığını sübuta yetirən hadisə 1990-cı ilin yanvarında sovet ordusunun gücü ilə sovet hökumətinin və onun kommunist rəhbərliyinin törətdiyi qırğın olmuşdur (8, s. 75).

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu çətin mübarizə mərhələlərini keçərək müstəqilliyi rəsmi şəkildə elan etmək nə qədər çətin idisə, onu qoruyub saxlamaq, möhkəmləndirmək, müxtəlif aspektlərdən - hərbi, siyasi, hüquqi, ərzaq təminatı, diplomatik, ideoloji və s. təhlükəsizliyini təmin etmək, normal vətəndaş cəmiyyətini formalaşdırmaq, daxildə hərc-mərcliyə son qoymaq, müasir demokratik dövlət quruculuğunu həyata keçirmək,

təsərrüfatda geriliyin qarşısını alaraq irəliləyişə nail olmaq, cəmiyyəti yad ideyaların təsirindən qorumaq, ölkənin dünya miqyasında müsbət imicini formalaşdıraraq onun dünya dövlətləri sırasında layiqli yerini təmin etmək daha çətin idi.

Dövlət müstəqilliyi elan olunduqdan sonra qarşıda duran nəhəng vəzifələrin yerinə yetirilməsi xarici təcavüzdən az təhlükəli deyildi. Ölkə ictimai həyatın bütün sahələrində sərt reallıqla üz-üzə qalmışdı. Daxildə ictimai vəziyyətin gərginliyi, iqtisadiyyatın dağlaraq son həddə qədər zəifləməsi, sosialist təsərrüfat sisteminin edilməsi, enerji və ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərinin kəskinləşməsi, xaricdən erməni hərbi müdaxiləsi şəraitində Qarabağda separatçı münaqişənin günbəgün dərinləşməsi, keçmiş imperiya qüvvələrinin təzyiqinin güclənməsi və özünü vaxtaşırı təkrarlanan fitnələrin baş verməsi şəraitində müstəqil dövlətin əsaslarının yaradılması müşkül məsələ idi. Bu xalqdan və hakimiyyətdən güclü iradə, məqsədyönlü fəaliyyət, bilik və təcrübə tələb olunurdu. Müstəqilliyin ilk illərində məhz həmin keyfiyyətlərin çatışmazlığı, hakimiyyət daxilində gedən mübarizə, səriştəsiz idarəçilik, hərc-mərclik və özbaşınalıq özünü hər an büruzə verirdi. Belə bir şəraitdə erməni təcavüzünün genişlənməsi, daxili çəkişmələrin vətəndaş müharibəsi həddinə gəlib çıxması ölkənin varlığını bütövlükdə təhlükə altına qoyurdu. 1993-cü ilin yazı və yayında ölkə parçalanmaq həddinə gəlib çıxır. Həmin ilin iyun ayında xalqın tələbi ilə Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışı gənc Azərbaycan Respublikasının həyatında əsaslı dönüş müharibəsinin, Qarabağda erməni təcavüzkarlarının ölkənin içərilərinə doğru irəliləməsinin qarşısı alındı və əks hücumla Füzuli rayonunun işğal olunmuş ərazilərinin xeyli hissəsi geri alındı. 21 yanvar 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında imzaladığı sərəncamda deyildiyi kimi: "1993-cü ilin iyun ayından ölkədə formalaşmağa başlayan yeni siyasi kurs vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı, separatçılıq meyillərinə son qoydu və Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinə gətirib çıxardı" (9).

Bu gün Azərbaycan Respublikasının iyirmi illik yubileyindən danışarkən vurğulanmalıdır ki, bu illər Gənc Azərbaycan Respublikasının mürəkkəb daxili ictimai-iqtisadi, siyasi və ideoloji şəraitdə, xaricdən ölkənin hərbi təcavüzə və ən müxtəlif xarakterli təzyiqlərə məruz qaldığı bir vəziyyətdə addım-addım irəliləməsi, maneələri aradan qaldırması, dövlətçiliyi bərpa etməsi, müstəqil iqtisadi təməlin qurulması, Azərbaycanın öz varlığını dünyada təsdiq etməsi tarixidir. Hələ 1993-94-cü illərdə xarici hərbi təcavüzə dayandırılır, hər gün qurbanlar aparan hərbi əməliyyatlara son qoyularaq dinc quruculuq işlərinə başlamağa və gələcək güclü Azərbaycanın yaradılması üçün addımlar atmağa imkan verən atəşkəsə nail olundu. Ölkədə fəaliyyət göstərən silahlı dəstələr tərksilah edildi və separatçı qrupların cəhdlərinin qarşısı alındı. Faktik olaraq, artıq başlamış vətəndaş müharibəsi dayandırıldı. Yalnız bundan sonra dövlət quruculuğunda bir-birinin ardınca konstruktiv tədbirlər həyata keçirilərək möhkəm hüquqi baza yaradıldı. 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyaya bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü işlərin yekunu oldu.

İqtisadi problemlərin həll edilməsi istiqamətində başlanmış işlər az müddətdən sonra ilk nəticələrini verməyə başladı. Ölkənin öz gücü ilə ərzaq təhlükəsizliyində əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək mümkün oldu. İqtisadiyyatda geriləmə prosesinin qarşısı alındı, ölkənin zəruri ərzaq və digər məhsullarla təmin edilməsi nizama salındı.

Xarici iqtisadi əlaqələrdə dönüş Azərbaycanın enerji resurslarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə bağlanmış müqavilə ilə qoyuldu. Qərbin aparıcılığı ilə neft yataqlarının işlənməsi üzrə bağlanan "Əsrin müqaviləsi" təkcə Azərbaycanın deyil, həm də Avropanın və bütün dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm bir mərhələ idi. Onun məntiqi davamı Azərbaycanın enerji resurslarının dünya bazarına çıxarılmasında müstəsna rol oynamış "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" neft kəmərinin, "Bakı-Tbilisi-Ərzurum" qaz kəmərinin çəkilməsi, yeni-yeni beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq layihələrinin hazırlanması və reallaşması oldu.

Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişafında diqqəti cəlb edən məqamlardan biri onun çoxşaxəli olması, ən müxtəlif sahələrin inkişafına hərtərəfli diqqətin yetirilməsidir. Dövlətin müstəqillik dövründə həyata keçirdiyi inkişaf layihələrində qeyri-neft sektoruna xüsusi diqqətin ayrılması, iqtisadiyyatın neft amilindən asılılığının minimuma endirilməsi, digər istehsal və xidmət sahələrinin maksimum inkişafı üçün bu gün mövcud olan imkanlardan düzgün istifadə olunması istiqamətində yeridilən xətt artıq öz bəhrəsini verməkdədir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, turizm, nəqliyyat, emal sənayesi və digər sahələrin gücləndirilməsi daim diqqət mərkəzindədir. Bu iqtisadi xətt ölkədə əhalinin maddi rifahının yüksəlməsinə, işsizliyin minimuma endirilməsinə öz müsbət təsirini göstərir. 2010-cu ildə BMT İP insan inkişafı indeksində Azərbaycanın 101-ci yerdən 34 bənd irəliləyərək 67-ci yerdə qərar tutması bu irəliləyişi əyani şəkildə göstərir (10).

2009-cu ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyindəki çıxışında Azərbaycanda iqtisadi sahədə keçid dövrünün başa çatması barədə bəyanatı bu sahədə əldə olunmuş nailiyyətlərə yekun vurdu. Artıq bu gün Azərbaycan dünyada ən sürətlə inkişaf edən ölkə kimi tanınır. Dövlətin həyata keçirdiyi inkişaf proqramları ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə etməklə onun dünya miqyasında yüksək yerini daha da möhkəmləndirir (11).

20 illik tarixi dövründə Azərbaycan Respublikasının ən ağır problemi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi olmuşdur. Bu problem qalmaqda davam edir. Lakin Azərbaycanın mövqeyinin möhkəmlənməsi, onun iqtisadi və hərbi imkanlarının artması göz qabağındadır. Ən başlıcası isə uzun illərin təzyiqlərinə və məhrumiyyətlərinə, aparıcı Qərb dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatların mövqeyindəki "ikili

standart" yanaşmalarına baxmayaraq, Azərbaycan nəinki öz mövqeyindən geri çəkilməmiş, əksinə, onu daha da möhkəmləndirmişdir. Prezidentin imzaladığı sərəncamda qeyd olunur: "Danışqlar prosesində Azərbaycanın tələbi ölkəmizin zəbt olunmuş torpaqlarının işğaldan beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində azad olunması və ərazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsindən ibarətdir. Bu, Azərbaycanın qəti və dəyişməz mövqeyidir. Hazırda ölkəmizin zəbt olunmuş torpaqlarının işğalına son qoymaqdan daha vacib vəzifəmiz yoxdur"(1).

Azərbaycan münaqişənin həllində sülh danışıqlarına üstünlük verir. Bu onun sülhsevərliyini, insanpərvər mövqeyini nümayiş etdirir. Lakin bu, o demək deyildir ki, münaqişənin hərbi yolla həllindən imtina edilir. Buna görə də haqqında danışılan 20 il ərzində Azərbaycanın ordusunun möhkəmlənməsinə diqqət ayrılmış, onun peşəkar hazırlıq səviyyəsi, maddi-texniki bazası və döyüş qabiliyyəti yüksəlmişdir.

"İyirmi illik inkişaf yolumuzun ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan, sözün əsl mənasında, artıq tam müstəqil ölkədir"(1). Prezidentin Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında imzaladığı sərəncamında qeyd olunan bu ifadə müasir dövrdə dövlətin həyata keçirdiyi konkret ictimai-iqtisadi və siyasi kursda öz əksini tapır.

QEYDLƏR

- 1."Azərbaycan qəzeti" 23 yanvar 2011-ci il.
- 2.Дж. Б. Гулиев. К истории образования второй республики Азербайджана, Баку.
- 3.РГАСПИ.-ф.85.оп.6.
- 4.Большевики в борьбе за победу социалистической власти в Азербайджане: Документы и материалы. 1917-1918 гг. - Баку, 1957.
- 5.И. Алиев. Пристрастный взгляд на историю Азербайджанской Демократической Республики //Азербайджан и азербайджанцы, 2008, № 9-12.
- 6.М. Волхонский, В. Муханов. По следам Азербайджанской Демократической Республики. Москва, Изд. "Европа", 2007, с. 5-7;
- 7.Азербайджанская Демократическая Республика - 90, Москва, Изд. "Салам прес" 2008.
- 8.Azərbaycan Respublikası 1991-2001, - B, 2001
- 9."Xalq qəzeti" , 22 yanvar 2011-ci il.
- 10.www.president.az
- 11."Azərbaycan qəzeti" 3 noyabr 2009-cu il.